

Vlada Crne Gore

EU Montenegro Inclusive Education Services Project
(EU - MIESP)

UPUTSTVO ZA PRILAGOĐAVANJE EKSTERNIH ISPITA DJECI SA POSEBNIM OBRAZOVNIM POTREBAMA

*"Ova publikacija je izradjena uz pomoć Evropske unije.
Njen sadržaj je isključiva odgovornost autora
i ne predstavlja nužno službeni stav Evropske unije."*

An European Union funded project managed by the EU Delegation to Montenegro and implemented by S.I.C.I. Dominus Consortium

Razvijeno u okviru
EUROPEAN UNION – MONTENEGRO INCLUSIVE EDUCATION SERVICES (MIES)
Project Contract No: 2011 / 274 - 926

Eksperti:
Sanja Horvatić
Reema El Hajj
Dr Sibylle Hielscher

Urednik
Prof. dr Željko Jaćimović
ISPITNI CENTAR

Lektor:
Dragana Nenadović

Dizajn tehnička priprema:
Svetlana Miličković

Štampanje uputsva podržao

1. UVOD

Dosadašnje iskustvo u realizaciji eksterne provjere nameće potrebu da se veoma ozbiljno pristupi kako pripremi tako i realizaciji ispita za djecu s posebnim obrazovnim potrebama. Da je ovo veoma zahtjevan proces govori široki spektar različitih obrazovnih potreba i načina prilagođavanja testiranja i ispita. Svaki je ispit, a posebno ispit koji odlučuje o nastavku obrazovanja ili profesionalnoj karijeri, stresan kako za kandidate tako i za njihove roditelje, ali i sve nastavnike koji su ih pripremali tokom obrazovanja, kao i sve organizatore eksterne evaluacije. Stoga je veoma važna kvalitetna saradnja svih nadležnih institucija s neposrednim izvršiocima u školama.

Eksterno testiranje obrazovnih postignuća učenika u školi treba da bude tako dizajnirano da učenicima s posebnim obrazovnim potrebama omogući ravnopravan pristup ispitu.

Ovim uputstvom želimo da svim akterima koji su uključeni u proces pružimo relevantne informacije kako bismo djeci s posebnim obrazovnim potrebama obezbijedili napredovanje u svim segmentima njihovog razvoja, što će im omogućiti i polaganje eksternih ispita koji su uslov za nastavak daljeg školovanja ili uključivanja u tržište rada. Eksternom evaluacijom, koja se sprovodi prema strogo definisanim procedurama i standardizovanim testovima, mjeri se da li su i koliko učenici/učenice dostigli standarde definisane obrazovnim programima. Na kraju trećeg ciklusa osnovne škole i na kraju četvorogodišnjeg srednjeg obrazovanja učenici polažu eksterne ispite koji će biti od presudnog značaja za nastavak njihovog školovanja.

Za svakog kandidata i za svaki ispit neophodno je prilagoditi uslove i pomagala, uz konsultacije sa školom o izboru odgovarajućih uslova i opreme. Kandidat treba da koristi opremu na koju je navikao tokom dosadašnjeg obrazovanja.

Budući da postoji obilje dostupnog materijala, ovim sažetim priručnikom nije moguće obuhvatiti sve ideje koje se tiču potreba učenika te prikazujemo ključne potrebe i metode prilagođavanja.

2. MATURSKI I STRUČNI ISPIT¹

Maturali ili struĉni ispit je standardizovana eksterna provjera školskih postignuća kojom se Źeli vidjeti u kojoj su mjeri uĉenici dostigli nacionalne standarde znanja, propisane ciljeve obrazovnih programa. Oba ispita nalaze utemeljenje u Zakonu o gimnaziji (ĉlanovima 5, 6, 38) i Zakonu o struĉnom obrazovanju (ĉlanovi 82 i 84). Ispit se polaŹe nakon završenog ĉetvorogodišnjeg srednjoškolskog obrazovanja. U obrazovni sistem Crne Gore uveden je školske 2010/11. godine. Cilj ovakvog naĉina provjere je praćenje i provjeravanje znanja, vještina i kompetencija uĉenika.

Rezultati na ovim ispitima zasnovani su na ishodima znanja koji su po obimu i sadržaju unaprijed odreĊeni i objavljeni u ispitnim katalogima.

Eksternost pri polaganju maturalog i struĉnog ispita znaĉi da za sve kandidate vaŹe jedinstvena ispitna pravila, pri ĉemu je standard znanja isti za sve kandidate gimnazije, odnosno srednjih struĉnih škola. OdreĊeni ispit se polaŹe istog dana u isto vrijeme u ĉitavoj Crnoj Gori a ocjenjivanje se vrši od strane nezavisnih ocjenjivaĉa, koji pregledaju test-knjiŹice ne znajući o kojem je kandidatu ili školi rijeĉ jer test-knjiŹice ne sadrŹe taj podatak već bar-kod.

Kandidat koji poloŹi maturali ispit stiĉe opšte srednje obrazovanje. PoloŹen maturali ispit je i opšti uslov za nastavak obrazovanja na bilo kojoj visokoškolskoj ustanovi.

Kandidat koji poloŹi struĉni ispit stiĉe nivo struĉnog obrazovanja u ĉetvorogodišnjem trajanju. Pored toga, polaganjem struĉnog ispita kandidat stiĉe i odgovarajuće struĉne kvalifikacije, u skladu sa zakonom. PoloŹen struĉni ispit je opšti uslov za nastavak obrazovanja na (srodnoj) visokoškolskoj ustanovi.

Maturali ispit se sastoji iz obaveznog i izbornog dijela.

Obavezni dio ĉine:

- maternji jezik (crnogorski - srpski, bosanski, hrvatski jezik i knjiŹevnost; albanski jezik i knjiŹevnost),
- matematika ili prvi strani jezik.

Izborni dio ĉine dva predmeta. Za ove predmete je definisan maturali standard u nastavnom planu opšte gimnazije.

Struĉni ispit obuhvata zajedniĉki i izborni dio.

Zajedniĉki dio ĉine:

- maternji jezik (crnogorski - srpski, bosanski, hrvatski jezik i knjiŹevnost; albanski jezik i knjiŹevnost),
- matematika ili strani jezik (u skladu s obrazovnim programom).

¹ *Pravilnik o naĉinu, postupku i vremenu polaganja maturalog ispita u gimnaziji*

"SluŹbeni list CG", br. 34/2009 19/2010 i 81/2010. **ĉlan 4** – "Kandidatu sa posebnom obrazovnom potrebom prilagoĊava se naĉin, postupak i vrijeme trajanja polaganja pojedinih djelova maturalog ispita u okviru propisanog roka i rasporeda polaganja ispita, u skladu sa rješenjem o usmjeravanju u obrazovni program u skladu sa propisom kojim se ureĊuje voĊenje pedagoške evidencije u školama".

Izborni dio čine:

- osnovni stručno-teorijski predmet,
- stručni rad s odbranom.

3. PRAVO NA PRILAGOĐAVANJE ZA POLAGANJE DRŽAVNE MATURE I STRUČNIH ISPITA

*»Djeca s posebnim obrazovnim potrebama su: **djeca sa smetnjama u razvoju** - djeca s tjelesnom, mentalnom i senzornom smetnjom i djeca s kombinovanim smetnjama; djeca s teškoćama u razvoju - djeca s poremećajima u ponašanju; teškim hroničnim oboljenjima; dugotrajno bolesna djeca i druga djeca koja imaju poteškoće u učenju i druge teškoće uzrokovane emocionalnim, socijalnim, jezičkim i kulturološkim preprekama (član 4, Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama, »Sl. list CG« br. 45/10). «*

Uputstva za sprovođenje maturalnog i stručnog ispita za kandidate s posebnim obrazovnim potrebama odnose se na postupke identifikacije i prijave kandidata i na prilagođavanje uslova.² Prilagođavanje je usklađeno s posebnim obrazovnim potrebama kandidata tako da osigurava ravnopravan položaj u odnosu na ostale kandidate koji polažu maturalni i stručni ispit. Naime, član 11, Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim obrazovnim potrebama (»Sl. list CG« br. 45/10) - djeci s posebnim obrazovnim potrebama obezbjeđuje se mogućnost da dobiju jednak obrazovni standard u skladu s njihovim individualnim mogućnostima.

Prilagođeni uslovi i pomagala treba da se omoguće kandidatima koji tokom školovanja ili dužeg razdoblja imaju posebne obrazovne potrebe i onima kod kojih je do promjena u zdravstvenom stanju, koje uslovljava prilagođavanje prilikom polaganja ispita, došlo u skorije vrijeme.

Za svakog pojedinog kandidata prilagođavanje odobrava Ispitni centar na temelju mišljenja stručnjaka, dostavljenog zahtjeva i odgovarajuće dokumentacije. U skladu s potrebama kandidata prilagođavaju se samo oni ispiti ili djelovi ispita na kojima kandidat s posebnim obrazovnim potrebama bez prilagođavanja uslova i/ili postupka ne bi mogao pokazati stečeno znanje.

Ovaj materijal odnosi se na kandidate s posebnim obrazovnim potrebama koji su usvojili predviđene programske sadržaje, ali kojima su potrebna pomagala i prilagođeni uslovi kako bi mogli pokazati svoja znanja.

²Član 14 Pravilnika o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje djece s posebnim obrazovnim potrebama:

»Predškolska ustanova, ustanova osnovnog, opšteg srednjeg i stručnog obrazovanja i vaspitanja i resursni centar (u daljem tekstu: ustanova), u skladu sa mogućnostima, rješenjem o usmjeravanju i individualnim programom, obezbjeđuje uslove prema posebnoj obrazovnoj potrebi djeteta tako što prilagođava prostor, opremu i nastavna sredstva».

To su kandidati koji imaju:

- tjelesne smetnje,
- smetnje vida,
- smetnje sluha,
- govorno-jezičke smetnje,
- poremećaje iz autističnog spektra,
- deficit pažnje i/ili hiperaktivni poremećaj (ADD/ADHD),
- teškoće u području mentalnog zdravlja,
- zdravstvene teškoće.

U školama je i jedan broj učenika sa **mentalnim smetnjama**. Član 5 Pravilnika³, glasi:

„Djeca sa mentalnim smetnjama su djeca koja imaju umanjene intelektualne sposobnosti: učenja, pamćenja, prisjećanja, reprodukovanja i ostalih misaonih funkcija.

S obzirom na smetnje iz stava 1 ovog člana razlikuju se:

- *djeca sa lakšim mentalnim smetnjama koja imaju umanjene intelektualne sposobnosti za učenje i izvođenje vještina, snalaženje u rješavanju jednostavnih problema i mogu se osposobiti na osnovu rutinskih vještina za jednostavne poslove i samostalan socijalni život.“*

U toku su razgovori o tome kako testirati tu djecu na maturskom/stručnom ispitu. Čim se nađe rješenje, uniće se u revidiranu verziju Uputstva ili u dopunu Uputstva.

4. PRILAGOĐAVANJE USLOVA I POMAGALA

Prilagođavanje uslova i pomagala zavisi od vrste ispita, smetnje i teškoće u razvoju i aktuelnog opšteg zdravstvenog statusa kandidata.

Prilagođavanje ne smije kandidatu dati prednost u odnosu na ostale kandidate.

Prilagođavanje uslova uključuje:

- pristupačnost prostora,
- sprovođenje ispita u posebnom prostoru,
- posebna pomagala,
- posebnu/prilagođenu opremu,
- prilagođeni ispitni materijal,
- izuzeće od zadataka, dijela ispita koji kandidat zbog vrste smetnje i stepena teškoće u razvoju ne može polagati ili zamjena drugim ispitom,
- pomoć ličnog pomagača,
- produženo vrijeme za polaganje ispita,
- dodano vrijeme,

5. sprovođenje ispita izvan škole (u kući kandidata, u nekoj drugoj ustanovi itd.)

³ *Pravilnik o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama*

5. PRIJAVLJIVANJE

Na osnovu načina rada u nastavi i na osnovu uslova koji su kandidatu osiguravani tokom internog (školskog) praćenja i ocjenjivanja znanja, škola u saradnji s kandidatom i roditeljima zahtjev za prilagođavanje dostavlja Ispitnom centru. Sva obavještenja o načinu dostavljanja zahtjeva i rokovima dostave, škole će pravovremeno dobiti od strane Ispitnog centra. U uputstvu navodimo samo ključne elemente procesa ostvarivanja prava na prilagođavanje te elemente zahtjeva uz potrebnu dokumentaciju koja ga opravdava.

U sljedećem grafiku prikazane su ključne aktivnosti pojedinih učesnika u procesu eksterne provjere.

5.1. Zahtjev za dodatne uslove i pomagala na maturskim/stručnim ispitima

Obrazac zahtjeva za dodatne uslove i pomagala na maturskom/stručnom ispitu sadrži sljedeće obavezne elemente:

- 1. Opšte podatke o školi i kandidatu**
 1. Naziv škole koja podnosi zahtjev
 2. Mjesto
 3. Radna šifra/ime učenika
- 2. Predmete koji se polažu na eksternom ispitu:**
 1. Crnogorski - srpski, bosanski, hrvatski jezik i književnost
 2. Matematika/Prvi strani jezik
- 3. Razlog traženja prilagođavanja**

Potrebno je precizno navesti teškoće ili stanja kod učenika i njihov uticaj na procjenu učenikovog znanja.

Potrebno je što detaljnije opisati specifičnosti učenikovog ponašanja u ispitnoj situaciji.

U slučajevima izrazito nečitkog rukopisa, zbog kojeg se traži prilagođavanje, potrebno je dostaviti kopiju nekog učenikovog pisanog rada (najmanje pola stranice teksta).

Dokumentacija koju je potrebno priložiti:

- rješenje o usmjeravanju u program vaspitanja i obrazovanja,
- mišljenje stručnoga tima škole o dosadašnjem toku obrazovanja i vaspitanja,
- pedagoška dokumentacija,
- dokumentacija stručnjaka za edukaciju i rehabilitaciju,
- mišljenje službe za profesionalnu orijentaciju.
- medicinska dokumentacija (po potrebi i kliničko - psihološka).

Koja je dokumentacija obavezna a koja poželjna, vidi se iz tabele.

VRSTA SMETNJE /TEŠKOĆE	TJELESNE SMETNJE	SMETNJE VIDA	SMETNJE SLUHA	GOVORNO-JEZIČKE SMETNJE (DISLEKSIJA, DISGRAFIJA, DISKALKULIJA)	POREMEĆAJI AUTISTIČNOG SPEKTRA	DEFICIT PAŽNJE/HI-PERAKTIVNI POREMEĆAJ (ADD/ADH)	TEŠKOĆE U PODRUČJU MENTALNOG ZDRAVLJA (PSIHIČKE I EMOCIONA-LNE TEŠKOĆE)	ZDRAV-STVENE TEŠKOĆE
Potrebna dokumentacija za pojedine vrste smetnji/teškoća								
OBAVEZNA DOKUMENTACIJA								
Rješenje o usmjeravanju u odgovarajuću srednju školu ili nalaz ljekara specijaliste –datum izdavanja nalaza od septembra 2011.								
Rješenje o usmjeravanju u odgovarajuću srednju školu ili nalaz ljekara specijaliste datum izdavanja nalaza od septembra 2012.								
Nalaz logopeda – datum izdavanja nalaza od septembra 2011.								
Nalaz kliničkog psihologa i/ili socijalnog pedagoga i/ili psihijatra – datum izdavanja nalaza od septembra 2012.								
Nalaz ljekara specijaliste – psihijatra datum izdavanja nalaza od septembra 2012.								
POŽELJNA DOKUMENTACIJA								
Funkcionalna procjena psihologa								
Funkcionalna procjena stručnjaka za edukaciju i rehabilitaciju								

4. Prilagođavanja koje je učenik imao tokom školovanja

Potrebno je navesti sve oblike pomoći i prilagođavanja koje je učenik koristio u razredu i tokom ispitivanja u školi i u kojem vremenskom razdoblju u odnosu na:

1. opremu – koju vrstu opreme i kada/u kojim situacijama je učenik koristio tokom školovanja (računarska oprema, slušno pomagalo, različita pomagala za osobe s oštećenjem vida, različita pomagala za osobe s motoričkim teškoćama, vrsta i veličina papira, specifična medicinska pomagala),
2. načine prilagođavanja – produženo vrijeme za pisanje, uvećani font, uvećani format A3, Brajevo pismo, mogućnost pisanja isključivo štampanim slovima, korišćenje pomagača koji piše po diktatu učenika, korišćenje pomagača za čitanje teksta i manipulisanje materijalima, tumač znakovnog jezika, prilagođavanje postupaka u radu s učenicima s emocionalnim teškoćama i teškoćama u ponašanju.

5. Predlog prilagođavanja uslova i dodatna pomagala:

Potrebno je opisati posebno za svaki ispit ili dio ispita preporuke potrebnih prilagođavanja. Treba biti što precizniji. Ukoliko vam je potrebna pomoć i savjet koja bi prilagođavanja bila najbolja, možete ga dobiti od stručnjaka koji su pružali stručnu pomoć učeniku (iz škole i/ili od savjetnika iz Zavoda za školstvo, Zavoda za stručno obrazovanje, resursnih centara ...)

6. Izjave

Svojim potpisom učenik (ako učenik nije punoljetan, onda roditelj ili staratelj) potvrđuje da je saglasan s dodatnim uslovima i pomagalima koja se traže u obrascu zahtjeva, a direktor škole potpisom potvrđuje tačnost podataka u zahtjevu.

6. KANDIDATI S TJELESNIM SMETNJAMA

“Djeca sa tjelesnim smetnjama su djeca čije se sposobnosti odnose na izvođenje pokreta, pomjeranje i korišćenje djelova tijela, pokretanje čitavog tijela do potpune tjelesne neaktivnosti”⁴.

Kandidati s tjelesnim smetnjama, uz dodatna pomagala i odgovarajuće uslove mogu dostići standarde znanja definisane nastavnim programima.

Tjelesna smetnja podrazumijeva vrlo širok dijapazon stanja, djelimičnih ili potpunih ograničenja funkcija tijela, njegovih pojedinih djelova ili sistema. Termin tjelesna smetnja obuhvata, označava i podrazumijeva sva stanja umanjene tjelesne funkcije od neznatnih do teških stanja koja onemogućavaju samostalnost. To su stanja koja bitno remete tjelesni integritet, ugrožavaju motorno funkcionisanje ili smanjuju fizičku aktivnost.

S obzirom na vrste i stepen smetnji razlikuju se kandidati:

- koji su samostalni kod svih radnji, osim onih koje zahtijevaju dobru spretnost ruku, kada im je potrebna manja pomoć drugih lica, jednostavnija prilagođavanja i pomoćna sredstva,
- koji se samostalno kreću po prostorijama ili na kraće razdaljine, djelimično izvode fizičke aktivnosti, pa i ako se izvodi uz pomoć drugog lica, nadgledanje ili tehnička pomagala,
- koji za kretanje koriste pomagala (ortoze, štake, kolica na ručni pogon, hodalice i sl.) i imaju značajno umanjenu finu motoriku, pa im za izvođenje vaspitno-obrazovnog rada može biti potrebna pomoć drugog lica,
- koji imaju male funkcionalne pokrete tijela, pa im je za kretanje potrebno korišćenje elektromotornih kolica, za sjedjenje prilagođena pomoćna sredstva, a kod izvođenja vaspitno-obrazovnog rada pomoć drugog lica.

Kandidati s težim tjelesnim smetnjama se vrlo brzo zamaraju, potrebno im je mnogo snage i energije za usmjeravanje pojedinih pokreta tijela. Za njih je i sjedjenje veoma zamorno, kao i duže trajanje pojedinih aktivnosti. Zbog umanjene mogućnosti izvođenja pojedinih pokreta, potrebna im je pomoć drugih osoba. Tu se uključuju različiti pokreti i položaji tijela, funkcije pojedinih djelova tijela koje su minimalne ili potpuno onemogućene.

Govor može biti razvijen na različitim nivoima.

Smetnje vida takođe se javljaju. Uglavnom su smetnje u vizuelnoj percepciji, suženju vidnog polja, oštine vida i preostalog vida.

DODATNI USLOVI I POMAGALA NA ISPITU

Opšti uslovi:

Kandidata treba upoznati s ispitom. Objasniti mu da će sve biti prilagođeno: sami prostor, pomagala potrebna za rad i po potrebi prisustvo ličnog pomagača.

⁴ Pravilnik o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje djece s posebnim obrazovnim potrebama

Potrebno je da se obezbijedi, po potrebi ili u odnosu na oblik prilagođavanja, izdvojen prostor uz dobro osvjetljenje i bez senzualnih podražaja (vizuelnih i slušnih) koji bi kandidatu remetili pažnju.

Prilagođavanja za polaganje ispita za kandidate s tjelesnim smetnjama zavise od vrste i intenziteta smetnje. Ako kandidat piše sva slova iste veličine, omogućiti mu da koristi za upotrebu velikog slova na početku rečenice ili u tekstu olovku druge boje, a takođe da piše slovima koja mu odgovaraju.

Prilagođavanja kandidatima s tjelesnim smetnjama odnose se na:

- poseban prostor, ako kandidat ima ličnog pomagača,
- prostor bez barijera (raspored namještaja u učionici treba da bude takav da omogućava nesmetano kretanje kolica),
- radni sto s pokretnom pločom i mobilnim sjedištem koji se lako podešava prema visini kandidata.

Pribor i sredstva za rad:

- prilagođavanje pribora za pisanje specifičnim mogućnostima kandidata (trouglaste ili okrugle deblje grafitne olovke ili „grip“ držač za olovke),
- kompjuter, laptop, diktafon,
- kalkulator,
- uvećani format papira,
- uvećan font, pojačane linije, krupnije iscrtani kvadrati (ako je potrebno zbog vida ili otežane fine motorike ruku).

Što će od navedenog pribora i sredstava za rad biti dostupno kandidatu zavisi od vrste i intenziteta smetnje.

Kandidat treba da na ispit donese sva pomagala i sredstva koja koristi i koja su mu potrebna za rad (pomagala za pridržavanje olovke, razni držači i pomagala u zavisnosti kojim djelovima piše (ustima, glavom, nogom), a želi pisati samostalno, kompjuter s robusnom tastaturom i džojstik, kao i držače i fiksatore za ruke, glavu i držanje tijela.

LIČNI POMAGAČ

Lični pomagač bi trebalo da bude osoba iz obrazovnog sistema koja ima iskustva u radu s djecom s tjelesnim smetnjama. Takođe bi trebalo da bude upoznat s karakteristikama smetnji, načinom pomoći i upotrebom sredstava koja učenik koristi. Sva uputstva treba da dobije od stručnih lica. Preporuka je, ako je potrebno, da učenik radi na konceptu a da lični pomagač prepíše rad i da se koncept priloži uz rukopis. Pomagač bi trebalo da zapiše tačno onako kako to traži učenik, dakle, prepisujući koncept ako on postoji, ali i da uvaži ako učenik želi nešto da izmijeni i to mu kaže, no mora da upiše tačno ono što govori učenik.

Tokom ispita lični pomagač pomaže kandidatu pri:

- čitanju zadataka,
- namještanju papira,
- pridržavanju papira pri pisanju ili piše umjesto kandidata,

- okretanju stranica,
- dodavanju pribora za rad,
- namještanju posebnih pomagala,
- kod upotrebe kompjutera, laptopa, diktafona.

Napomena: Za neke kandidate je potrebno angažovati medicinsku sestru ili osobu iz porodice koja će kandidatu pomoći pri obavljanju aktivnosti svakodnevnog života (odlazak u toalet i lična higijena). Ova osoba može u toku ispita biti ispred učionice.

VRIJEME TRAJANJA ISPITA

U slučajevima sporije motorike gornjih ekstremiteta kod kandidata vrijeme treba produžiti do 100%. Treba dati i produženo vrijeme koje se ne bi uračunalo u vrijeme za rad. Kandidat treba da se odmori, promijeni položaj, namjesti pomagalo, primijeni vježbe relaksacije i ode do toaleta.

OCJENJIVANJE

Neophodno je da u ocjenjivanju, pored predmetnog nastavnika, učestvuje defektolog-somatoped i po potrebi logoped.

7. KANDIDATI SA SMETNJAMA VIDA

OPIS POPULACIJE

Kandidati sa smetnjama vida mogu savladavati redovan obrazovni program uz obezbjeđivanje uslova, pomagala i stručne pomoći i ravnopravno polagati maturalni/stručni ispit.

Kao izvor saznanja čulo vida ima dominantno mjesto u procesu sticanja znanja i s tim u vezi je važno razmotriti položaj djece sa smetnjama vida, posebno imajući u vidu izražene različitosti uslovljene takozvanim oftalmološkim varijablama. Na osnovu definisanja i klasifikacije teškoće, kod osoba sa smetnjama u razvoju vida uviđamo elemente različitosti koje se odnose na oštrinu vida, što mora biti u bliskoj vezi s dijagnozom, širinom vidnog polja, stanjem stereo vida.....

Smetnje vida ispoljavaju se kao umanjena ili potpuno odsutna čulna osjetljivost na svjetlosne nadražaje koja značajno ometa vizuelnu komunikaciju.

Djeca sa smetnjama vida su djeca s djelimičnim ili potpuno umanjenim sposobnostima vidnog sistema da prime nadražaje i razlikuju se:

- djeca sa slabovidnošću koja imaju smetnje u vizuelnoj percepciji, suženju vidnog polja, oštine preostalog vida,
- djeca bez ostatka vida koja imaju minimalni ostatak vida ili su bez ostatka vida u zavisnosti od stepena oštine vida, prisustva percepcije svjetlosti, kvaliteta vidnog polja i upotrebe ostalih čula.
-

Uslovi i pomagala neophodna u radu djeci sa smetnjama vida obiluju različitostima u zavisnosti od oftalmoloških varijabli, u prvom redu. Položaj i uloga djece sa slabovidnošću veoma se razlikuje po stepenu slabovidnosti koji se odnosi na oštrinu vida i širinu vidnog polja iz čega slijedi da podrška u vidu uslova i pomagala treba da bude usmjerena individualno.

Ova djeca se rješenjem komisije usmjeravaju u obrazovni program s dodatnim uslovima i pomagalicama.

Samo pojedine sadržaje, koji se usvajaju isključivo čulom vida, treba prilagoditi ili izostaviti.

Učenici sa slabovidnošću čitaju brzinom koja je vrlo individualna, što zavisi od njihovog vidnog statusa i ostalih sposobnosti.

DODATNI USLOVI I POMAGALA NA ISPITU

Tehnička prilagođavanja

Neophodno je da učenik na ispitu koristi ona pomagala koja je prethodno koristio u toku školovanja, npr.:

- radni sto s pokretnom pločom i mobilnim sjedištem koji se lako spušta i podiže prilagođavajući se visini učenika,
- računar s pomagalom za slijepe (Brajev redak ili govorna podrška),
- kalkulator,
- diktafon,
- pribor i sredstva za grafičke radove,
- Brajeva mašina,
- Brajev papir,
- pribor za geometriju,
- folije za pozitivno crtanje,
- elektronska sveska i dr.

Djeca sa slabovidnošću treba obezbijediti:

- **klasične i elektronske lupe** pri čemu treba omogućiti kvalitetno povećanje teksta, slike u skladu s individualnim potrebama učenika – da bude što lakše da ne blokira ruke učenika i da u što manjoj mjeri sužava vidno polje,
- **adekvatno mjesto sjedenja** – s obzirom na izvor i jačinu svjetlosti – najbolje je da se svjetlo rasprostire poluindirektno da bi se spriječila refleksija od okolnih predmeta,
- **individualno osvjetljenje** u skladu s oštećenjem vida kao uzrokom slabovidnosti,
- meku olovku koja ostavlja deblji trag, kvalitetan crni flomaster,
- tiposkop – za orijentaciju na tekstu i drugo,
- markeri.

Prilagođavanje ispitnog materijala

Ispitne zadatke, odnosno pitanja koja se temelje isključivo na upotrebi čula vida treba prilagoditi, a ako to nije moguće, izuzeti.

Učenici bez ostatka vida

- pisani materijal na Brajevom pismu ili u elektronskoj formi,
- reljefno urađene sheme, geografske karte, skice,
- posebni listovi za odgovaranje na pitanja.

Slabovidni učenici

- pisani materijal s individualno određenim fontom, oblikom i veličinom
- odgovarajući mat papir s urađenim kontrastnim linijama s potrebnim proredom,
- odgovarajući mat papir s urađenim kvadratićima koji su kontrastom označeni,
- prilagođene (npr. s debljim crtama, s manje detalja i slično) ili reljefno urađene sheme, geografske karte, skice.

Lični pomagač

Lični pomagač dodijeljen učeniku sa smetnjama vida ima ulogu da pomaže:

- pri orijentaciji u mikro i makro prostoru,
- pri čitanju zadataka, skiciranju, crtanju i zapisivanju odgovora,
- pri izradi praktičnog rada prema uputstvu učenika (djelimična ili potpuna pomoć),
- pri dodavanju pribora ili namještanju prilagođene posebne opreme.

Vrijeme trajanja ispita

Vrijeme trajanja ispita treba produžiti do 100%.

Ocjenjivanje testa

Uz ocjenjivača koji je predmetni nastavnik, po potrebi, u ocjenjivanju može da učestvuje i osoba koja će tekst napisan Brajevim pismom prevesti na štampani tekst.

8. KANDIDATI SA SLUŠNIM SMETNJAMA

OPIS POPULACIJE

Sluh je prva i posljednja karika u procesu verbalne komunikacije. Ono što dijete koje čuje usvaja spontano slušanjem već u prvoj godini života, kod djeteta koje ima smetnje sluha gradi se kroz naporan rad djeteta, surdologa i uz ogromno angažovanje roditelja i članova porodice. Aktivni govor djeteta koje ima tri godine i čuje karakteriše veliki porast rječnika: usvojilo je 800-900 riječi, a zavisno od intelektualnih sposobnosti i podsticajne sredine i do 1.500 riječi. Dijete sa smetnjama sluha moglo bi da (djelimično) izgovara 15-20 riječi, a da razumije mnogo više uz bolje slušne ostatke i podsticajnu sredinu.

Smetnje sluha klasifikujemo u odnosu na kvalitet, kvantitet i vrijeme nastanka oštećenja kao i u odnosu na izgubljeno vrijeme za rehabilitaciju.

Smetnje sluha koje su urođene ili nastale u prelingvalnom periodu imaju višestruke posljedice na cjelokupni razvoj djeteta. Dijete teško uči govor, a javljaju se problemi u usvajanju govornog i pisanog jezika, siromaštvo predstava i pojmova rječnika, agramatičnost, otežano razumijevanje pisanog teksta itd. Razvijenost govora i jezika utiče na zaostajanje na području mišljenja, kognitivnog razvoja, emocionalnog i socijalnog razvoja, motorike itd., a posljedica svega toga je otežano savladavanje nastavnih sadržaja i postizanje obrazovnih ciljeva. Teškoće u verbalnoj komunikaciji vode ka ograničenjima u socijalnoj interakciji, dok

nesposobnost za komunikaciju postaje velika prepreka u strukturiranju njihovog društvenog života.

Kod učenika sa slušnim smetnjama može se uticati na uspješnost savladavanja programa, na sljedeći način: rana dijagnostika, rani početak i kontinuirana rehabilitacija, maksimalno angažovani roditelji u pružanju podrške djetetu, rana upotreba slušnog aparata i kohlearna implantacija, gestovna komunikacija/znakovni jezik djece, roditelja i bliže okoline u ranom uzrastu, neophodno razumijevanje problema i primjena specifičnih postupaka tokom nastave (individualizovani pristup, princip očiglednosti, metode ilustracije, demonstracije, dramatizacije...). Samo neke od nastavnih sadržaja ova djeca će usvajati s većim odstupanjem, zbog prirode smetnji (strani jezik – izgovor, muzička kultura – pjevanje). Zbog svega toga rad na času i zadaci se moraju zasnivati na očuvanim sposobnostima djece u okviru sadržaja pojedinih predmeta.

Gestovni govor – znakovni jezik prirodan je način komunikacije osoba sa slušnim smetnjama, pri čemu se pojmovi/riječi prikazuju uslovno dogovorenim znacima koji se prave pokretima ruku uz adekvatnu mimiku. Znakovni jezik je efikasan put za usvajanje novih pojmova koji se naknadno verbalno imenuju i gestovi se zamjenjuju verbalnim i pisanim izrazom.

Iščitavanje govora s usta i lica koriste osobe s potpunim gubitkom sluha, kao i osobe s dijelimičnim gubitkom sluha. Osobe s dijelimičnim gubitkom sluha ščitavanjem nadopunjavaju zvučnu informaciju primljenu putem slušnog aparata. Ščitavanje govora s usta i lica je vizuelna percepcija oralnog govora po vidljivim pokretima govornih organa lica koje govori i ono je više pogađanje govornog sadržaja. Uspješnost ščitavanja zavisi od poznavanja jezika i teme razgovora i intelektualnih sposobnosti ščitača, govornikovih sposobnosti u oblikovanju riječi, usporavanju govora, lice ne smije biti u sjenci, već nasuprot izvoru svjetla, po mogućnosti naglašene (našminkane) usne, muškarci bez brkova, brade, da govornik miruje, ne šeta.

DODATNI USLOVI I POMAGALA NA ISPITU

Tehnička prilagođavanja:

- slušni aparat (na jednom ili oba uha),
- kohlearni implant,
- kompjuter,
- omogućiti kandidatu da sjedi u prvoj klupi ili na centralnom mjestu (1-1,5 m od govornika) kako bi mogao da vidi pokrete usana predavača,
- eliminisati zvukove u pozadini jer se pojačavaju putem slušnog aparata i ometaju osobu sa slušnim smetnjama (zatvoriti prozore, utišati klima uređaje i druge aparate koji mogu biti ometajući faktor),
- izvor svjetlosti treba da bude usmjeren na lice ispitivača ili pomagača kako bi učenik mogao da vidi lice, šake, usne,
- ukoliko je kandidatu potrebno pružiti podršku od strane ličnog pomagača, osigurati zasebni prostor da se ne ometaju ostali kandidati
- omogućiti izuzeće od dijela ispita koji uključuje slušanje (u stranom jeziku),
- omogućiti izuzeće od polaganja usmenog dijela ispita iz stranog jezika.

Ukoliko učenik želi polagati usmeni dio ispita, potrebno je:

- da ispitivač prilagodi brzinu govora, govor mora biti izražajan, jasan, zasnovan na poznatim riječima kao nosiocima razumijevanja,
- praviti pauze tokom govora,
- jasno formulisati pitanja,
- nepoznate riječi potrebno je posebno objasniti, naročito apstraktne pojmove.

Prilagođavanje ispitnog materijala

Treba:

- po potrebi ispitni materijal jezički preoblikovati, ali da sadržaj ostane isti,
- sva uputstva koja se daju usmeno, dati i u pisanoj formi ili putem znakovnog jezika, radi lakšeg razumijevanja,
- omogućiti ponavljanje uputstva, pitanja kao i pojašnjavanje, ukoliko ih kandidat nije razumio,
- koristiti što više vizuelnih sredstava (grafički prikaz/slike, predmeti, modeli) jer olakšavaju razumijevanje,
- naglasiti ključne riječi,
- snimiti na gestovnom govoru šta se traži od kandidata zadatkom.

Lični pomagač

Na zahtjev kandidata obezbijediti ličnog pomagača sa znanjem znakovnog jezika.

Zadaci ličnog pomagača su:

- provjeriti da li je kandidat razumio pitanje, pojedine riječi, fraze i rečenične konstrukcije,
- pojasniti nepoznate riječi sinonimom; ako i dalje ne razumije, koristi se opis i kontekst koji ne smiju sadržavati odgovore, a objašnjenje se daje kratkim rečenicama i poznatim riječima,
- promijeniti formulaciju ako kandidat ne razumije,
- pričekati i omogućiti kandidatu da mirno i koncentrisano odgovara jer mu treba više vremena da formuliše odgovor.

Vrijeme trajanja ispita

Vrijeme trajanja testa se može produžiti do 100 % više od predviđenog.

Ocjenjivanje testa

Prilikom ocjenjivanja, osim predmetnog nastavnika, treba da bude uključen i defektolog – specijalista (surdolog).

Pri ocjenjivanju eseja ne uzimati u obzir gramatičke greške, kao što je nepravilna upotreba roda, padeža, tolerisati sinonime za pojedine riječi; ocjenjivati sadržaj napisanog, uzimajući u obzir pravopisne greške.

9. KANDIDATI S GOVORNO-JEZIČKIM SMETNJAMA

OPIS POPULACIJE

Govor i jezik nisu identični, već su dva dijela jedne cjeline – stoga ih klasifikujemo kao posebne pojave. Jezik je organizovani sistem znakova koji koristimo u komunikaciji. Govor podrazumijeva produkciju tog sistema koji se realizuje putem gestova, govora, čitanja i pisanja. Postoje smetnje govora i smetnje jezika.

JEZIČKE SMETNJE podrazumijevaju teškoće u realizaciji i razumijevanju jezika. Prisutne su teškoće u govoru, čitanju kao i u pisanom jeziku (čitanju i pisanju).

Doslovno, disleksija znači teškoća (dys) s riječima ili jezikom (lexis). „Disleksija je različitost koja otežava usvajanje i korišćenje vještina čitanja, spelinga i pisanja. Neurološkog je porijekla“. Definicija European Dyslexia Association – EDA (Europsko udruženje za disleksiju), 2007. Zbog lakšeg razumijevanja potreba kandidata i određivanja potrebnih prilagođavanja, u ovom tekstu teškoće čitanja i teškoće pisanja su odvojene, ali često ih je potrebno udruženo posmatrati.

Jake strane učenika s disleksijom se mogu ogledati u sljedećem:

- imaju potencijal za stvaranje kompenzacijske strategije u čitanju, i tada imaju dobro razumijevanje pročitaneog
- mogu imati kompenzacijske sposobnosti u učenju i izvanredno pamćenje,
- dobra sposobnost predviđanja i globalnog uočavanja,
- skloni su kreativnim vizuelnim rješenjima,
- naglašen je kapacitet opšteg razumijevanja,
- posjeduju sposobnost istovremene obrade informacija,
- znatno su bolji u usmenim nego u pismenim odgovorima.

Teškoće u čitanju su smetnja učenju čitanja i pored očuvanih intelektualnih sposobnosti, dobrog vida i sluha, adekvatne motivacije i ostalih povoljnih edukativnih, psiholoških i socijalnih uslova. Teškoće u čitanju predstavljaju značajno neslaganje između stvarnog i očekivanog nivoa čitanja u odnosu na hronološki uzrast.

Teškoće u čitanju odlikuju:

- pogrešno, djelimično razumijevanje ili potpuno nerazumijevanje teksta (uputstava, informativnog teksta, tekstualnog matematičkog zadatka),
- teškoće u zapamćivanju pojedinih slova,
- teškoće u povezivanju štampanog i pisanog slova ,
- teškoće u razlikovanju slova sličnih po obliku (m/n, d/b, p/q, s/š...),
- teškoće u povezivanju slova u kontinuirani niz u toku čitanja,
- rotacije slova ili slogova, tako da mijenjaju strukturu i značenje riječi,
- preskakanje kratkih riječi,
- pogrešno čitanje završnih dijelova riječi,
- preskakanje redova i otežano vraćanje na početak reda,

- zastoji pred početak riječi ili prekidi usred riječi kod glasnog čitanja,
- ponavljanje prvog slova, sloga, riječi ili djelova teksta više puta,
- izmijenjen akcenat riječi i melodija rečenice,
- smanjena brzina čitanja.

DODATNI USLOVI I POMAGALA NA ISPITU

Tehnička prilagođavanja:

- po potrebi posebna prostorija - ako sluša tekst, ako ima pomagača za čitanje,
- postavljanje table pod uglom radi olakšanog čitanja teksta,
- laptop/CD plejer za slušanje CD-a sa snimljenim tekstom i zadacima,
- po potrebi označivač teksta.

Prilagođavanje ispitnog materijala:

- mat papir umjesto bijelog (blijedožuta boja),
- deblji papir da se ne bi preslikavale grafike na poledini papira,
- ne koristiti pozadinsku grafiku,
- veličina slova minimalno 14 pt,
- slova treba da budu bez kratkih crta na krajevima - preporučen je „Arial“ ili „Comic Sans“,
- ne treba koristiti različite fontove,
- ostaviti široke margine,
- uvećati sve grafičke prikaze uključujući i list za odgovore,
- redove poravnati na lijevoj strani, izbjegavati obostrano poravnavanje jer omogućava lakše snalaženje i praćenje reda,
- staviti prored 1,5,
- mogu se koristiti podebljana slova, a treba izbjegavati kosa slova (italic) i podvučene naslove i riječi,
- tekst podijeliti u kraće pasuse između kojih je prazan red,
- tekst neka bude u kratkim rečenicama (suština je semantički jasna rečenica),
- izbjegavati tekstove sa složenim i zavisnosloženim rečenicama,
- bolje je da su uputstva napisana u pasusima (numeričko nabranje) nego kao kontinuirani tekst,
- po potrebi test-materijale snimiti na CD,
- izbjegavati zadatke višestrukog izbora gdje se odgovori odnose na sličan sadržaj,
- izbjegavati fonološki slične riječi, a različite po značenju, npr. previdjeti - predvidjeti,
- pojasniti riječi, izraze i stilske figure koje, pretpostavljamo, učenik ne zna.

Lični pomagač

Zadatak ličnog pomagača je čitanje (čitanje teksta, pitanja...).

Vrijeme trajanja ispita

Vrijeme trajanja ispita se može produžiti do 100%.

Ocjenjivanje testa

U ocjenjivanju testa, pored predmetnog nastavnika, neophodno je da učestvuje defektolog-logoped.

Pri ocjenjivanju uz pomoć logopeda razlikovati greške koje su simptom smetnje od grešaka uzrokovanih neusvojenim pravopisnim i gramatičkim pravilima.

Teškoće u pisanju su teškoće u sticanju sposobnosti pisanja pored očuvane inteligencije, vida, sluha i odgovarajuće edukacije. Označavaju nedograđen i nečitak rukopis.

Teškoće u pisanju odlikuju:

- nečitljiv rukopis pri čemu je sačuvan sadržaj, u nekim slučajevima i pravopis,
- nerazlikovanje slova sličnih po obliku,
- pisanje slova/crtanje likova i predmeta kao u ogledalu,
- izokretanje slova i brojeva na suprotnu stranu ili gore-dolje,
- izostavljanje, dodavanje ili rotacija slova i slogova u riječi,
- zamjena glasova po zvučnosti /p-b, t-d, k-g/, mjestu tvorbe /s-z-c, r-l-lj/
- pretjerano naglašena ili jedva vidljiva lineacija slova,
- nepoštovanje prostornih elemenata u pisanju (razmaka između riječi i slova, napuštanje horizontalnog pravca pisanja),
- pisanje slova jedno preko drugog, mnoštvo zamrljanih dijelova teksta,
- brzo zamaranje.

U velikom broju slučajeva teškoće u čitanju (disleksija) i teškoće u pisanju (disgrafija) su udružene, ali mogu biti prisutne nezavisno.

Prilagođavanje ispitne tehnologije

- **Tehnička prilagođavanja:**
- po potrebi posebna prostorija - ako sluša tekst, ako ima pomagača za pisanje,
- kod teškoća u pisanju i izrazito nečitkog rukopisa omogućiti korišćenje kompjutera sa onemogućenim spellchekom,
- diktafon.

Prilagođavanje ispitnog materijala

Kandidatu treba obezbijediti dodatne listove papira. Treba mu dozvoliti pisanje štampanim slovima; velika štampana slova treba označiti na odgovarajući način.

Lični pomagač

Po potrebi, lični pomagač je prisutan na ispitu radi zapisivanja odgovora kandidata.

Vrijeme trajanja ispita

Trajanje ispita se može produžiti do 100%.

Ocjenjivanje testa

U ocjenjivanju neophodno je da učestvuje defektolog-logoped. Treba tolerisati nečitko napisane odgovore i uz pomoć logopeda razlikovati greške koje su simptom smetnje od grešaka uzrokovanih neusvojenim pravopisnim i gramatičkim pravilima.

Smetnje u usvajanju matematičkih znanja

Diskalkulija je usporeno i otežano usvajanje matematičkih znanja, što znači da su sposobnosti računanja znatno ispod očekivanih u odnosu na opšte intelektualne sposobnosti i školovanje. Pojavljuje se u svim ili samo određenim matematičkim područjima.

Smetnje u usvajanju matematičkih znanja odlukuju se sljedećim:

- neispravna upotreba brojeva pri čitanju, pisanju i računanju (zamjena jednog broja nekim drugim),
- ponavljanje istog broja ili radnje više puta (nije u stanju preći na naredni korak ni u pisanju ni u računanju),
- ogledalsko pismo u pisanju brojeva,
- usporenost pri rješavanju zadataka,
- stavljanje brojeva u međusobno neodgovarajući prostorni položaj,
- vizuelne greške – pogrešno prepoznavanje računskih simbola (+, -, :, x),
- proceduralne greške – preskakanje obaveznih koraka u rješavanju zadatka,
- slabo pamćenje niza brojeva,
- teškoće s automatizacijom osnovnih računskih operacija.

DODATNI USLOVI I POMAGALA NA ISPITU

Po potrebi, ispit iz matematike zamijeniti drugim ispitom.

Tehnička prilagođavanja:

- posebna prostorija kad ima ličnog pomagača,
- dozvoliti upotrebu kalkulatora.

Prilagođavanje ispitnog materijala

Treba:

- obezbijediti matematičke formule,
- obezbijediti dodatni papir za rješavanje zadataka s izraženijim linijama i kvadratima,
- snimiti tekst na CD,
- smanjiti broj zadataka na radnim listićima/na stranicama,
- koristiti vizuelnu podršku u radnim listićima,
- podijeliti radni list na dva ili tri područja i tražiti od učenika da rješava dio po dio,
- podvući operaciju koju treba provesti.

Lični pomagač

Lični pomagač pomaže pri čitanju tekstualnih zadataka, provjerava da li je kandidat ispravno razumio i dekodirao znakove i brojke, matematičke simbole (+, -, ...).

Vrijeme trajanja ispita

Trajnje ispita se može produžiti do 100%.

Ocjenjivanje

U ocjenjivanju neophodno je da učestvuje defektolog-logoped.

GOVORNE SMETNJE su smetnje u realizaciji govora pri čemu je jezički sistem očuvan, pa je i razumijevanje i pisanog i usmenog govora u potpunosti očuvano.

Teškoće u izgovoru su odstupanja u izgovoru glasova koja nisu uzrokovana neurološkim i senzornim oštećenjima govornih organa. U govoru se ne izgovaraju određeni glasovi ili se zamjenjuju neadekvatnim glasom ili se nepravilno izgovaraju, pri čemu se podrazumijeva da nema oštećenja u razumijevanju jezika, gramatici i sintaksi jezičke produkcije.

Smetnje govora podrazumijevaju i **smetnje u tečnosti govora: mucanje, ubrzan ili usporen govor.**

Mucanje je govorna smetnja koja se ispoljava u isprekidanosti i ponavljanju pojedinih glasova, slogova, riječi, čak i fraza, nepravilnosti govornog procesa (produžavanje pojedinih glasova). Mucanje se intenzivira pred nepoznatim ljudima ili situacijama (strah, tikovi, znojenje, crvenilo, ubrzan rad srca), smanjuje se koncentracija, pa se ima utisak da učenik ne razumije ili ne zna, a sve usljed otežane verbalne komunikacije.

Prilagođavanje ispitnog materijala

Uzeti u obzir znatno povećan strah u govornoj situaciji.

Osoba koja se obraća učeniku treba da ima lagan, jasan i razgovijetan glas, uz pravilan ritam i intonaciju.

Ako je situacija u kojoj se nalazi ispitanik isuviše stresogena, isključiti usmeni način odgovaranja i raditi samo pisanim putem.

Lični pomagač

Lični pomagač se dodjeljuje isključivo na zahtjev ispitanika, u smislu pružanja psihološke podrške.

Vrijeme trajanja ispita

Vrijeme trajanja se može produžiti 100%, ako se kod ispitanika primijete psihofizičke poteškoće – uznemirenost, tikovi, preznojavaње, nelagodnost, jer je potrebno obezbijediti vrijeme za smirivanje i nastavak testiranja.

Brzopletost u govoru karakterišu suviše brz, ponekad nerazumljiv izgovor, poremećaj ritma i intonacije izgovora, nepravilna artikulacija (odsustvo nekih glasova, nepravilan izgovor pojedinih glasova, zamjena glasova ili slogova), skraćivanje riječi i rečenica. Brzopletost u govoru može pratiti i konfuzno mišljenje i slaba pažnja. Ovi nedostaci se prenose i na čitanje i na pisanje.

Tehnička prilagođavanja:

→ po potrebi posebna prostorija.

→

Lični pomagač

Lični pomagač je neophodan radi korigovanja brzine, davanje uputstava za rad, vraćanja na kontinuitet, usmjeravanja na aktivnost.

Vrijeme trajanja

Vrijeme trajanja ispita treba produžiti do 50%, zbog neophodne intervencije ličnog pomagača.

Usporen govor karakteriše slaba dinamičnost uopšte, pretjerano usporen ritam i tempo izgovora, nepravilna artikulacija (izostavljanje, zamjenjivanje glasova), monoton, skoro nečujan glas, nemanje muzičkog sluha za pjevanje, recitovanje, nespretnost za pisanje, nezainteresovanost za druženje.

Tehnička prilagođavanja:

→ po potrebi posebna prostorija.

Lični pomagač

Lični pomagač je neophodan radi stalnog podsticanja aktivnosti i davanja sugestija.

Vrijeme trajanja

Zbog neophodne intervencije ličnog pomagača, vrijeme trajanja ispita treba produžiti do 100%.

Ocjenjivanje kandidata s govornim smetnjama

Kod ocjenjivanja usmenog dijela ispita obratiti pažnju na sadržaj iskaza, a ne na način govora i uz pomoć logopeda razlikovati greške koje su simptom smetnje od grešaka uzrokovanih neusvojenim jezičkim pravilima.

Napomena: pošto se radi o teskoćama u govornoj produkciji, najbolje prilagođavanje je pismeni ispit.

10. UČENICI S POREMEĆAJIMA AUTISTIČNOG SPEKTRA

OPIS POPULACIJE

Autizam se prema kriterijumima Svjetske zdravstvene organizacije definiše kao opštar razvojna smetnja (Ženeva, 1993. godine) koja nastaje u najranijim godinama života i podrazumijeva „trijadu“ oštećenja (Ving and Gould 1979. godina):

- teškoće u komunikaciji,
- teškoće u socijalnoj interakciji,
- oskudne ponavljajuće sheme ponašanja, interesovanja i aktivnosti.
-

U novije vrijeme sve više se koristi termin spektar autizma. Time se zapravo naglašava da se autizam može javiti u veoma različitim formama i intenzitetima. Sve osobe s autizmom imaju problema sa socijalnom interakcijom i ponašanjem. Neke od njih mogu biti izuzetno pasivne, druge povučene ili osobe koje neprestano traže kontakt, ali na neadekvatan način. Smatra se da 50% osoba s autizmom nije u stanju da razvije funkcionalan govor, dok je kod onih drugih govor izmijenjen na razne načine. Neke osobe s autizmom imaju prosječne ili natprosječne intelektualne sposobnosti (oko 30%), dok ostali imaju smanjeni nivo intelektualnog funkcionisanja.

Dijagnoza autizma se postavlja na osnovu ponašanja djeteta i ne postoji nijedna medicinska tehnika niti pregled ili laboratorijska pretraga koja će nesumnjivo pokazati na postojanje poremećaja. U toku odrastanja neke teškoće se smanjuju, a neke ostaju cijelog života.

Zahvaljujući ranom tretmanu, primjeni terapijskih tehnika koje se zasnivaju na dobrom poznavanju i razumijevanju smetnji, upornosti roditelja i prihvatanju u školi, sve je više primjera osoba s autizmom ili poremećajem iz spektra autizma koje završavaju osnovnu, srednju školu, studiraju, magistriraju i doktoriraju. Kada počnu da vode samostalan život i rade, mogu se suočiti sa složenim socijalnim zahtjevima koji stoje pred odraslom zaposlenom osobom. Ipak, postoje zanimanja u kojima se oni dobro snalaze i uspijevaju da iskoriste svoje očuvane sposobnosti, a to suposlovi u kojima su socijalni zahtjevi manji i gdje se kontakt s ljudima svodi na poznate osobe ili potpuno samostalan rad (Howlin 1997. godina).

Teškoće u komunikaciji

Uprkos postojanju razlike u sposobnosti govora osoba iz spektra autizma, kod svih su prisutne govorne teškoće i teškoće u komunikaciji uopšte. Neki se pojedinci ne izražavaju riječima, dok drugi mogu imati bogat rječnik s problemima na području pragmatike (socijalne upotrebe govora). Sve neverbalne poruke koje ljudi šalju jedni drugima kad komuniciraju, poput različitih izraza lica ili na primjer komunikacija koja nije čista i jasna, poput ironičnih i šaljivih primjedbi, zbunjuju ove osobe, jer imaju problem da razumiju značenje apstraktnih pojmova ili namjere sagovornika, odnosno ne umiju da „čitaju između redova“, već govor koji čuju doživljavaju bukvalno i doslovno. Neke od karakterističnih teškoća u neverbalnoj komunikaciji su: neprimjereni izrazi lica, neuobičajena upotreba gestova, izostanak kontakta očima, neobični položaj i tijela i dr.

Postoje znatne razlike u usmenom govoru kod onih čiji je govor razvijen. Neke od osobina su:

- neobičan izgovor ili intonacija,
- brži ili sporiji tempo od uobičajenog,
- neobičan ritam ili naglasak,
- monoton ili pjevljiv glas,
- stalno ponavljanje istog sadržaja,
- eholaličan govor, neposredno ili naknadno slovnno ponavljanje govora drugih,
- preovladavanje imenica u govoru,
- upotreba neologizama, riječi koje je osoba sama izmislila,
- pretjerano formalan govor,
- nemogućnost razumijevanja rečeničnih konstrukcija koje imaju preneseno značenje ili više značje,
- sklonost ponavljanja teme, to jest neprekidno bavljenje i usredsređivanje najednu temu uz postojanje poteškoća pri promjeni teme,
- problemi iniciranja komunikacije,
- nesposobnost održavanja konverzacije o određenoj temi,
- prekidanje sagovornika i nepoznavanje pravila komunikacije (naizmjeničnost u razgovoru),
- nefleksibilnost u odnosu na stil razgovora, stereotipan način govorenja.

Osobe s autizmom često imaju teškoće u razumijevanju usmenih informacija, praćenju dugačkih usmenih uputstava i redosljeda uputstava, uopšte. S obzirom na kontekst, razumijevanje govora može biti specifično, kao posljedica umanjene sposobnosti generalizacije.

Teškoće u socijalnoj interakciji

Učenici s autizmom pokazuju kvalitativne razlike u socijalnoj interakciji, pa često imaju teškoće pri uspostavljanju odnosa. Njihove socijalne interakcije mogu biti ograničene ili rigidne (imaju teškoće u usvajanju „nepisanih pravila“, dok jednom kad ih usvoje primjenjuju ih na rigidan način). Prisutne teškoće u vezi sa socijalnim komuniciranjem ne bi trebalo smatrati nedostatkom interesa ili otporom prema interakciji s drugima; taj nedostatak djelotvorne komunikacije može biti posljedica njihovih nesposobnosti obrađivanja socijalnih informacija.

Takođe, nijesu u stanju da razumiju gledišta drugih ljudi, kao i da drugi ljudi imaju gledišta koja se razlikuju od njihovih. Osim toga, problem se zapaža i kod poštovanja društvenih normi, ljudskih odnosa, odnosno da se na jedan način obraćamo prijateljima ili rođacima, na drugi poznanicima, a na sasvim drugi nepoznatim osobama... Osobe s autizmom teško razumiju takva pravila, pa je neophodno da ih na očigledan način naučimo ovim pravilima.

Njihov način psihološkog funkcionisanja je različit; nekada djeluju kao emotivno hladne osobe, a zapravo imaju osjećaje sreće, ljubavi, tuge, privrženosti... kao i svi ostali. Nekad žele i vole da stupe u kontakt s okolinom, ali za to teško pronalaze način.

Obrasciponašanja, interesovanja i aktivnosti

Učenici sa smetnjama iz spektra autizma često imaju karakteristična ponašanja koja uključuju:

- zaokupljenost nekom specifičnom radnjom ili predmetom,
- stereotip neaktivnosti: od jednostavnijih poput nekog pokreta (pucketanja prstima, okretanja i opipavanja predmeta, dodirivanja kose,...), preko oduševljenja nekim redosljedom ili poretkom, do opčinjenosti nekim temama (red vožnje, banke, automobilska industrija...),
- teškoće u orijentaciji u prostoru; mogu težiti konstantnom kretanju i poskakivanju,
- jednolikost – otpor prema promjeni ustaljenog redosljeda u za njih specifičnim situacijama ili radnjama (npr. raspored pisaćeg pribora ili istovjetan put od kuće do škole...),
- autoagresiju – koriste pokrete koji mogu dovesti do povređivanja, ali su oni često povezani s njihovim trenutnim emotivnim stanjem koje ne umiju verbalno da objasne,
- pokazivanje ljutnje u situacijama frustracije, mada rijetko ispoljavaju agresiju prema drugima,
- neobične reakcije na određene senzorne nadražaje: dodir, miris, sastav odjeće ili hranu; hiposenzitivni ili hipersenzitivni na zvukove; svjetlost (pokrivajuć da bi tako izbjegli određena svjetla) ili traže sjajne, raznobojne predmete,
- anksioznost može biti posljedica straha od nekih izvora senzornih nadražaja; izražena potreba za predvidljivošću; teškoće u vezi s bilo kojom vrstom promjene; burne reakcije na neuspjeh ili nezavršen zadatak.

Karakteristike učenika sa smetnjama iz spektra autizma koje mogu imati obrazovne implikacije

Učenici s autizmom mogu da posjeduju dobru memoriju, mogu dobro da pamte informacije, vrlo rano mogu da nauče da čitaju, pritom mogu imati problema s razumijevanjem pročitano. Imaju teškoće pri formiranju mišljenja i apstraktnog zaključivanja. Primarno bolje uče na vizuelan način. Temple Grandin² navodeći lično iskustvo, ukazuje da lakše uče sve ono što je prikazano u slikama te da mogu imati problema s pamćenjem onog što nije moguće slikovno zamišljati. Visoko funkcionalni učenici lako mogu baratati matematičkim činjenicama, a da pritom imaju problema u rješavanju matematičkih problema. Otežana koncentracija, slaba pažnja, prebacivanje pažnje s jedne stvari na drugu čest su razlog slabijih rezultata na testovima, posebno ako ima mnogo zadataka sa složenim i raznolikim zahtjevima. Mogu pokazivati emocionalnu ranjivost zbog toga što teško ispunjavaju očekivanja svog okruženja i zahtjeve škole, imati nizak nivo samopouzdanja, teškoće u tolerisanju pogrešaka...

Navedene karakteristike učenika, koje se kreću od slabosti do jakih strana u postizanju akademskih postignuća, pri planiranju samog podučavanja i cjelokupnog obrazovanja ukazuju na potrebu dobrog razumijevanja i poznavanja njihovih specifičnosti uz neophodnost kombinovanja njihovih potreba i jakih strana.

DODATNI USLOVI I POMAGALA NA ISPITU

Opšti uslovi

Kandidat treba da bude pripremljen i upoznat s tim šta je eksterna provjera znanja, šta se od njega očekuje ikakav je značaj polaganja eksternog ispita. U razgovore treba uključiti roditelje učenika i stručnu službu. Način komunikacije treba prilagoditi tako da bude blizak kandidatu. Treba mu dati jasne i nedvosmislene informacije (usmeno i pismeno) o strukturi testiranja, obezbijediti upozorenja i pripremiti na eventualne promjene koje se mogu desiti. Potrebno je već tada predstaviti formu testa tako da se kroz uputstva obezbjeđuju organizacija i jasnoća i ukazuje: što da radi; koliko da radi; kad je završeno; što je sljedeće. Učeniku je važno predočiti izgled testa, njegov početak i kraj, ishod i slično da bi se zadovoljila njegova potreba za predvidljivošću, umanjile teškoće u vezi s bilo kojom vrstom promjene, odnosno burne reakcije na neuspjeh ili nezavršen zadatak.

Treba učeniku objasniti da će mu sve biti prilagođeno, da postoji mogućnost prisustva ličnog pomagača na ispitu, a isto tako dati mogućnost učeniku da i on kaže na koji bi način želio da radi i što mu najviše odgovara. Savjeti koje nude prethodni kandidati edukatori i terapeuti treba da se uzmu u obzir kod određivanja potrebnih prilagođavanja. Stručna služba treba prije ispita da obavi razgovor s dežurnim nastavnikom i upozna ga sa svim mogućim načinima ponašanja učenika.

Ako je potrebno, obezbijediti izdvojeni prostor za rad uz dobro osvijetljenje bez senzornih nadražaja (vizuelnih, slušnih) koji učeniku smetaju. Sva uputstva koja se daju usmeno učenicima sa smetnjama iz spektra autizma treba dati po potrebi i u pisanom/vizuelnom obliku, a u

² dr Temple Grandin je profesorica na Colorado State univerzitetu u SAD. Osoba je s visokofunkcionalnim autizmom

zavisnosti od karakteristika kandidata, rješenja komisije za usmjeravanje i IROP-a po kojem je do tada kandidat radio.

Pravo na izuzeće od dijela ispita

Kandidate sa smetnjama iz spektra autizma treba osloboditi pisanja eseja.

Tehničko prilagođavanje

U slučaju potrebe, kandidat može donijeti sličice s vizuelnim uputstvima (npr. za lični raspored i planere).

Za učenike koji su vještiji u korišćenju tastature, po potrebi, može se obezbijediti upotreba računara za pismene zadatke.

Kod ispita iz stranih jezika, po potrebi, slušanje treba ponoviti više puta (vodeći računa da govor ne bude brz, da glas koji se čuje bude prijatan i da nema senzorni nepoželjan nadržaj).

Ako kandidat koristi pomagala kojima isključuje mogućnost zvučnih nadražaja, tada ih na lični zahtjev može koristiti i tokom polaganja ispita.

Prilagođavanje ispitnog materijala

Treba:

- jasno grafički odvojiti zahtjeve (zadatke, pitanja); po potrebi vizuelno prikazati zahtjeve,
- mjesto za odgovor jasno označiti (uokviriti) uz vizuelni simbol za pisanje koji pomaže prepoznavanju mjesta za pisanje,
- raščlaniti zadatke na manje korake ili prikazati na neki drugi način ako je to moguće (uz pomoć drugog medija: slikovno, audio i slično),
- složena uputstva pri rješavanju zadataka treba podijeliti na više jednostavnih uputstava, bez suvišnih detalja u njima; jezički uputstva treba da budu što jednostavnije navedena, potpuno konkretna i jasna; po potrebi uputstva kandidatu može pročitati lični pomagač koji je prisutan,
- ako su u ispitnom materijalu date metafore i riječi dvostrukog značenja, ličnom pomagaču se ostavlja mogućnost da ih objasni.

Lični pomagač

Lični pomagač treba da bude unaprijed pripremljena osoba koja je prošla obuku za rad s ovim učenicima. Poželjno je da se s uspostavljanjem kontakta s kandidatom počne najmanje 45 dana prije polaganja ispita. U zavisnosti od potreba kandidata procjenjuje se kakva će biti dinamika održavanja kontakata do ispita. Lični pomagač treba da:

- dobije pravu i kompletnu informaciju o učeniku,
- bude obaviješten na što mora obratiti posebno pažnju,
- bude strpljiv, ohrabrujući i podržavajući,
- se prilagodi načinu rada kandidata,
- da je jasna i kratka uputstva, napravi pauzu između uputstava i provjerava njihovo razumijevanje,

→ smanji frustracije učenika tokom ispita, omogućavajući mu kratke pauze.

Vrijemetrajanja ispita

Moguće je produžiti vrijeme do 100% od vremena predviđenog za ispit.

Ocjenjivanje

U ocjenjivanju, pored predmetnog nastavnika, učestvuje i stručnjak za poremećaje iz autističnog spektra.

11. KANDIDATI S DEFICITOM PAŽNJE I/ILI HIPERAKTIVNIM POREMEĆAJEM (ADD/ADHD⁵)

OPIS POPULACIJE

ADHD se odnosi na grupu raznih simptoma koji najčešće obuhvataju teškoće pažnje praćene motoričkim nemirom i sklonosti impulsivnim reakcijama. ADHD je sve prisutnija smetnja koja najčešće ima vidljive manifestacije kroz probleme u ponašanju. Prisutan je kod djece, adolescenata i odraslih (Wasserstein i sur., 2001; Barkley, 2000). Tokom ispitivanja usvojenosti nastavnih sadržaja potrebno je uvažiti činjenicu da je upravo zbog prirode teškoće karakterističan nedostatak u izvođenju onoga što učenik zna, a ne u samom znanju (Gardner, 2002; Barley, 2000).

Deficit pažnje/hiperaktivni poremećaj (ADD/ADHD) je razvojna smetnja sa izraženim simptomima nepažnje i/ili hiperaktivnosti - impulsivnosti koji ne odgovaraju razvojnom stepenu osobe. Karakteriše ih slaba pažnja (selektivnost i fleksibilnost), kao i izostanak plana rješavanja zadataka (kognitivna strategija).

Dakle, ovo su osobe koje imaju ozbiljniji problem koncentracije, inhibicije neadekvatnih odgovora i uklapanja u pravila ponašanja.

Karakteristike osoba kod kojih dominira nepažnja često su da:

- ne posvećuju pažnju detaljima ili prave greške zbog nemara u školskom radu ili drugim aktivnostima,
- imaju teškoće u održavanju pažnje pri obavljanju zadataka,
- ne prate uputstva i ne dovršavaju zadatak,
- imaju teškoće s organizovanjem zadataka i aktivnosti,
- izbjegavaju, ne vole ili odbijaju zadatke koji zahtijevaju mentalni napor,
- gube stvari potrebne za ispunjavanje zadatka ili aktivnosti (školski pribor),
- ometaju ih spoljašnje draži,
- zaboravljaju dnevne aktivnosti.

Ovakvi učenici imaju teškoće u pokazivanju onoga što znaju, a ne u samom znanju, kao i teškoće s kontrolisanjem svoga ponašanja. Nijesu u mogućnosti da planiraju svoju budućnost jer često zaborave i dnevne aktivnosti. Zbog svega toga, učenici postižu lošiji školski uspjeh i iskazuju različite teškoće u učenju, iako imaju prosječne ili čak natprosječne intelektualne sposobnosti.

Učenicima s poremećajem pažnje/hiperaktivnim poremećajem vrlo je važno prilagoditi cjelokupni nastavni proces a takođe i polaganje eksternih ispita.

⁵ ADHD - Attention deficit-hyperactivity disorder (ADHD) / Attention deficit disorder (ADD)

DODATNI USLOVI I POMAGALA NA ISPITU

Opšti uslovi:

- potrebno je provjeriti da li je kandidat razumio sve informacije i uputstva dobijena od ispitnog koordinatora i drugih nastavnika, a čije je razumijevanje nužno za pristupanje polaganju ispita (po potrebi s kandidatom treba obaviti dodatne razgovore),
- prostorni uslovi – izdvojeni prostor, dobro osvijetljenje bez dodatnih stimulusa (u slučaju zajedničkog rada s ostalima kandidatima, sjesti što bliže dežurnom nastavniku),
- omogućiti donošenje vode, slatkiša, lijekova, papirnih maramica.

Prilagođavanje ispitnog materijala

Prilagođavanje ispitnog materijala odnosi se na prilagođavanje štampe, prilagođavanje zadataka i/ili uputstava:

- jednostavan i veći font, npr. „Arial” 14pt,
- prilagoditi štampu (povećan razmak, istaknuti podebljanom štamptom riječi ili pojmove koji su važni za usmjeravanje pažnje), tj. koristiti jasne, pregledne i čitljive forme za pisane provjere,
- jasno crtama označiti mjesto za odgovor,
- bitno istaknuti (npr. bold, staviti drugom bojom),
- verbalna uputstva treba, kad god je to moguće, prpratiti slikama, dijagramima i modelima,
- pripremiti materijal kao audio-materijal.

Lični pomagač

Zadaci ličnog pomagača su:

- podsticanje,
- smirivanje,
- usmjeravanje na zadatak, vraćanje ako je nešto propušteno da se uradi,
- davanje jasnih i kratkih uputstava koja se izgovaraju glasno i polako,
- usmjeravanje pažnje kandidata (npr. polaganjem ruke na rame kandidata ili korišćenje metode koja se inače koristi za tog kandidata od strane nastavnika),
- davanje pravovremenog obavještenja o promjenama ili potrebi za promjenama aktivnosti (npr. imate još pet minuta do kraja obavljanja tog zadatka i prelaska na drugi zadatak).

Vrijeme trajanja ispita

Kandidatu je moguće produžiti vrijeme trajanja ispita do 50%.

Uz gore navedenu mogućnost produženja vremena, moguće je odobriti i kratke pauze – vrijeme koje se uopšte ne ubraja u vrijeme trajanja ispita.

Ocjenjivanje

Pored predmetnog nastavnika u ocjenjivanju učestvuje i stručnjak za ADHD/ADD.

12. KANDIDATI S TEŠKOĆAMA U PODRUČJU MENTALNOG ZDRAVLJA

Član 9

„Djeca sa emocionalnim teškoćama su djeca koja imaju teškoće produženog trajanja, a ne situacionog porijekla, ne razvijaju adekvatne socijalne relacije sa vršnjacima i odraslimai sl.“⁶

Psihički poremećaji i bolesti značajno narušavaju kvalitet života pojedinca i njegove okoline (Markanović, 2010). Prema Hunt i Eisenberg (2010) psihičke bolesti najčešće se javljaju do 24. godine i stoga je populacija maturanata posebno ranjiva grupa mladih. Brojna istraživanja u svijetu pokazuju da se povećava broj mladih s psihičkim poremećajima u populaciji studenata (Hunt i saradnici, 2010). Kao mogući uzroci navode se povećana svjesnost za brigu o mentalnom zdravlju pojedinca, otvorenost svjetskih univerziteta za studente s posebnim obrazovnim potrebama, te kvalitetnija briga koju mladi ljudi sa smetnjama dobijaju i zbog koje su u mogućnosti pohađati nastavu i dostizati akademske standarde (Hunt i saradnici, 2010)

OPIS POPULACIJE

Tokom školovanja kod pojedinih učenika moguće je uočiti smetnje u području mentalnog zdravlja, koje otežavaju njihov proces učenja, rada i života uopšte.

Nije svima njima potrebno prilagođavanje tokom procesa organizovanog učenja i/ili prilikom polaganja nacionalnih ispita i maturalnog ili stručnog ispita.

Radi lakšeg uočavanja kandidata kojima treba prilagođavanje, istaknuti su samo neki dijagnostički kriterijumi koji predstavljaju obilježja pojedinih poremećaja prema DSM-IVTM priručniku (Američko psihijatrijsko društvo, 1996, Naklada Slap, Jastrebarsko). Ovi kriteriji usklađeni su s Međunarodnom klasifikacijom bolesti ICD-10 (1993) u glavnim dijagnostičkim obilježjima:

- 1. Poremećaji hranjenja u koje su ubrajaju anoreksija nervoza i bulimija nervoza,*
- 2. Shizofreni poremećaji i drugi psihotični poremećaji,*
- 3. Anksiozni poremećaji,*
- 4. Poremećaji raspoloženja.*

DODATNI USLOVI I POMAGALA NA ISPITU

Opšti uslovi

Kandidatu treba omogućiti da, ukoliko želi, uz sebe ima bočicu s vodom, slatkiš i svakako lijekove u slučaju da ih uzima.

Po pravilu se preporučuje sprovođenje ispitivanja u posebnoj prostoriji.

⁶ Pravilnik o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje djece s posebnim obrazovnom potrebama

Prilagođavanje ispitnog materijala

Potrebno je pojedinačno odlučivati o konkretnim načinima prilagođavanja i prilagođavanju ispitnog materijala.

Lični pomagač

Zadatak ličnog pomagača je podsticanje, davanje jasnih uputstava, usmjeravanje kandidatove pažnje, davanje pravovremenih obavještenja o promjenama ili potrebi za promjenama aktivnosti od strane dežurnog nastavnika/ispitivača.

Vrijeme trajanja ispita

Kandidatu je moguće produžiti vrijeme trajanja ispita do 100%.

Ocjenjivanje

U ocjenjivanju ispita primjenjuju se ista načela kao i za sve kandidate i ne predviđaju se prilagođavanja.

POJMOVNIK:

Anksioznost - predstavlja nejasnu strepnju, strah bez očiglednog spoljašnjeg povoda.

Autistični spektar - (autistični kontinuum) veliki je etiološki raznolik skup poremećaja u ranoj dječijoj dobi.

Bar kod - Lični identifikacioni broj koji se koristi za dodatnu zaštitu i privatnost podataka svakoga učenika i pregledača testa.

Daktilologija – prstna azbuka je oblik pisane riječi pokretima prstiju jedne ruke u vazduhu.

Disleksija - u medicinskoj klasifikaciji disleksija se definiše kao poremećaj pri čitanju (DSM IV). Prema ovoj klasifikaciji bitno obilježje poremećaja u čitanju je dostignut nivo čitanja - koji je znatno niži od očekivanog. Smetnje u čitanju utiču na dostizanje akademskog nivoa ili svakodnevnih aktivnosti koje zahtijevaju vještinu čitanja. U čitanju su prisutne zamjene, ispuštanje, dodavanje glasova, kao i sporost i pogreške u razumijevanju teksta.

Disgrafija je nesposobnost djeteta da savlada vještinu pisanja, koja se javlja u tipičnim i trajnim pogreškama. Teškoće nisu u vezi s nepoznavanjem pravopisa. One su prisutne - bez obzira na dovoljan stepen intelektualnog i govornog razvoja.

Diskalkulija je usporeno i otežano usvajanje matematičkih znanja, što znači da su sposobnosti računanja znatno ispod očekivanih u odnosu na opšte intelektualne sposobnosti i školovanje

Dislalije - teškoće u izgovoru su odstupanja u izgovoru glasova koja nisu uzrokovana neurološkim i senzornim oštećenjima govornih organa.

Eksterna provjera - provjera znanja i kompetencija koja se sprovodi prema strogo definisanim procedurama koristeći standardizovane testove, mjereći koliko su učenici/učenice dostigli standarde definisane obrazovnim programima.

Zavod za školstvo - institucija koja utvrđuje i obezbjeđuje kvalitet obrazovno-vaspitnog rada u ustanovama i obavlja razvojne, savjetodavne, istraživačke i stručne poslove iz oblasti: predškolskog vaspitanja i obrazovanja, osnovnog obrazovanja i vaspitanja, srednjeg opšteg obrazovanja, stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih, obrazovanja i vaspitanja djece s posebnim potrebama i vaspitanja u domovima učenika.

Zavod za udžbenike i nastavna sredstva - institucija koja izdaje udžbenike i nastavna sredstva (ovo doraditi)

Ispitni centar - Ispitni centar je institucija koja je osnovana s ciljem da kroz eksterne i eksterno-interne provjere znanja provjerava znanje, vještine i kompetencije učenika u Crnoj Gori (nacionalno testiranje, nacionalni ispiti, provjera znanja vanrednih učenika, nacionalna i međunarodna istraživanja, državno takmičenje i međunarodna takmičenja).

Ispitni katalozi - dokumenti koji sadrže sve potrebne informacije o ispitu i detaljna objašnjenja što se od učenika očekuje na maturskom ili stručnom ispitu .

Lični pomagač Ukoliko je učeniku potrebna pomoć druge osobe, kako bi odgovorio na pitanja na testu, može mu biti omogućena pomoć ličnog pomagača.

Logoped je nezavisni stručnjak čije se aktivnosti ostvaruju na području prevencije, procjene i intervencije u slučajevima poremećaja humane komunikacije, njihovog tretmana i naučnih istraživanja (definicija svjetskog udruženja logopeda i fonijatara – *IALP-a*—[*The International Association of Logopedics and Phoniatrics*](#))

Oligofrenolog - stručnjak koji se bavi rehabilitacijom i obrazovanjem osoba sa smetnjama u intelektualnom razvoju.

Somatoped je stručnjak koji radi s osobama sa smanjenim motornim sposobnostima.

Surdoaudiolog je stručnjak koji se bavi vaspitanjem djece sa smetnjama sluha i govora.

Stereotipija je nesvrshodna i besmislena radnja koja se ponavlja.

Tiflolog - stručnjak za rad s djecom sa smetnjama vida; na osnovu smetnje u vida i posmatranja ponašanja djeteta daje, prijedlog za adaptaciju faktora sredine i time omogućava da svojim preporukama nastavnicima, stručnim saradnicima i roditeljima ukaže kako da maksimalno iskoriste vizuelne potencijale kod djeteta i istovremeno demonstrira tehnike za takve instrukcije.

Centar za stručno obrazovanje – institucija koja obavlja razvojne, savjetodavne, istraživačke i stručne poslove iz oblasti stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih.

LITERATURA:

1. Biel. L, Peske N.: Senzorna integracija iz dana u dan, Ostvarenje, 2007.
2. Galić-Jušić, I.: Djeca s teškoćama u učenju, Zagreb, Ostvarenje d.o.o. 2004.
3. Dikić S.: Specifičnosti vizuelnog opažanja slabovidih učenika
- Naučna knjiga – Beograd, 1988.
4. Eškirović B.: Vizuelna efikasnost slabovide djece u nastavi
SD Publik – Beograd, 2002.
5. Zakon o gimnaziji, "Službeni list RCG", br. 64/02 od 28.11. 2002, 49/07 od 10. 08. 2007.
6. Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju ("Službeni list RCG", br. 64/02 od 28.11. 2002, 49/07 od 10. 08. 2007.)
7. Zakon o stručnom obrazovanju "Službeni list RCG", br. 64/02 od 28.11. 2002, 49/07 od 10.08. 2007.
8. Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim potrebama "Službeni list RCG", br. 80/2004.
9. Zakon o izmjenama i dopunama zakona o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim potrebama "Službeni list RCG", br. 45/2010.
10. Liz H.: Podrška u učenju deci sa poteškoćama iz spektra autizma, Republičko udruženje za pomoć osobama sa autizmom, Aug 6, 2007.
11. Nikolić S: Metodika vaspitno-obrazovnog rada s telesno-invalidnom decom predškolskog urasta, Defektološki fakultet, Beograd 2003.
12. Pravilnik o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje djece sa posebnim obrazovnom potrebama, "Sl. list Crne Gore", br.57/11 od 30.11. 2011.godine.
13. Pravilnik o načinu, postupku i vremenu polaganja maturalnog ispita u gimnaziji "Službeni list CG", br. 34/2009 19/2010 i 81/2010.
14. Sovak M.: Specijalna pedagogija, Savez društva defektologa Srbije i Crne Gore, Beograd-Titograd 1979.
15. Stošljević L., Stošljević M., Odović G.: Procena sposobnosti osoba sa motoričkim smetnjama-praktikum, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, 2006.
16. *Strategija inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori*, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica, 2008.
17. Hrnjica, S. (2004): *Škola po mjeri djeteta*, Beograd, Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta „Save the Children“
18. Cvetković Ž.: Metodika vaspitno obrazovnog rada sa slepim osobama - Naučna knjiga, 1986.
19. Školski priručnik - Poučavanje učenika sa autizmom - Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb

AUTORI:

Iz projekta EU-Montenegro Inclusive Education Services:

Horvatić Sanja, EL Hajj Reema i Dr Hielscher Sibylle

Iz Ispitnog centra:

Vujošević Tatjana, Kaluđerović Sanja, Minić Zorica, Nenadović Dragana i Paljević - Šturm Divna.

Iz Ministarstva prosvjete i sporta:

Milić Tamara

Iz Zavoda za školstvo:

Marić Anita

Iz Resursnog centra za djecu i mlade "Podgorica":

Bogićević Irena, Bošković Zoran, Vučinić Mirjana, Pavićević Zagorka i Radulović Jadranka

Iz Resursnog centra "1. jun":

Božović Snežana, Darmanović Željko, Zeković Murat, Joksimović Dragana, Krsmanović Ljiljana i Crnogorac Svetlana

Iz Resursnog centra "Kotor":

Živković Danica, Latković Slavica i Mudrić-Petrović Bruna,